Соња Миленковска

Истражувачки центар за ареална лингвистика, МАНУ
Скопје

**Линеаризација на именските синтагми во
простата реченица на македонскиот јазик
наспрема останатите словенски јазици
(теорија и методи на опис)**

Во услови на многујазично балканско окружение македонскиот јазик, за разлика од останатите јужнословенски јазици, претрпел мошне многу промени во својата граматичка структура. Процесите кои резултирале од контактот со несловенските јазици ја поттикнале тенденцијата кон анализам, односно тенденција кон пренесување на семантичките информации со граматички средства кои имаат синтаксички или морфосинтаксички карактер. Ова се однесува како за вербалниот, така и за номиналниот систем на македонскиот јазик. Моите истражувања одат во насока на номиналниот систем, а во тој контекст како што вели Тополињска (2002: 14): „«балканската» реорганизација на системот придонесе пред сè за обновување на показателите на функциите на именските синтагми во реченицата, преку тоа на освежување на семантичката мотивација на граматичката категорија падеж”. Со оглед

на тоа што македонскиот литературен јазик не поседува морфолошка категорија падеж, една од компензациите за морфолошките средства за сигнализирање на синтаксичките врски меѓу предикатскиот израз и именската синтагма е линеаризацијата, односно редоследот на основните реченични компоненти во простата реченица: subject (S), verbum (V), object (O). Токму линеаризацијата е тема на моето истражување, на семантичко и синтаксичко, но и на прагматичко ниво, така што се истражува и немаркираниот и маркираниот редослед на реченичните елементи во простата македонска реченица.

Во словенските јазици немаркираниот, неутралниот или природниот редослед на реченичните компоненти, независен од контекстот / конситуацијата, е S–V–O. Во македонскиот јазик со овој редослед се сигнализираат трите основни падежни односи: номинативен, акузативен и дативен. За принципот на организација на компонентите во реченичната конструкција се потпирам на теоријата која според Тополињска (Topolińska 1996) се базира на претпоставката за антропоцентричност на јазикот. Тоа значи дека човекот е вршител на дејствата што се случуваат во стварноста, додека материјалните предмети се објекти на човековото дејство, така што природно е човечкиот ум да го одразува и материјализира со јазичниот текст она што го доживува во реалноста. Во тој контекст е и „хиерархијата на животност“ (*hierarchy of animacy*) предложена од Силверштајн (Silverstein 1976; преземено од Mindak 1990: 32):

+ти	-ти					
	+јас	-јас				
		+лично име	-лично име			
			+лично	-лично		
				+живо	-живо	

Со оваа хиерархија се одделува ‘човек’ од она што ‘не е човек’ и ‘живо’ од ‘неживо’ (‘неодушевено’). Инаку, хиерархијата јазично функционира на тој начин што на аргументите коишто припаѓаат на хиерархиски повисоката класа им се припишува вградена агентивност, т.е. својствена им е улогата на вршител на дејството или *agens* (најчесто референтот е човек), додека на аргументите од пониската класа коишто немаат вградена агентивност својствена им е улогата на трпител на дејството или *patiens* (најчесто референтот е неодушевен предмет).

Меѓутоа, линеаризацијата во македонскиот јазик е релевантна само кога ја означува природната хиерархија на аргументите, односно при немаркирана поставеност на главните елементи на реченицата S–V–O.

На прагматичко ниво ситуацијата е покомплицирана. Мотивацијата на говорителот / создавачот на текстот што поуспешно да ја прене-се информацијата доведува до промена на природната хиерархија наметнувајќи една поинаква, маркирана, комуникативна хиерархија. Станува збор за функционална реченична перспектива (тематско-рематско редување на компонентите или топикализација) која се менува во зависност од контекстот / конситуацијата. Со тоа се менува и редоследот на реченичните компоненти, така што нивното место во реченицата веќе не зависи од функцијата што ја имаат во реченицата, туку од функционалната перспектива на реченицата. Се смета дека скоро универзално средство за изразување на старата и новата информација на површината на текстот во словенските јазици (па и во другите) е редот на зборовите и интонацијата (мелодичната контура на реченицата). Меѓутоа, во моите истражувања предмет на анализа е пишуваниот текст, така што отпаѓаат прозодиските сигнали.

За словенските јазици се вели дека се карактеризираат со слободен редослед на зборовите, што значи дека реченичните членови можат да се најдат на било кое место во реченицата, односно дека се можни сите 5 маркирани варијанти на немаркираниот редослед S-V-O; S-O-V; V-O-S; V-S-O; O-V-S; O-S-V. Но, веднаш се наметнува прашањето: кои показатели се јавуваат во маркираните варијанти во македонскиот јазик што ги сигнализираат односите меѓу именската синтагма и предикатскиот израз? Што се однесува до акузативниот и дативниот однос тоа е решено со присуството на заменските реплики. Со нивната форма еднозначно се сигнализира дали ќе се соочиме со директен или индиректен објект. Освен тоа тие претставуваат и зајакнување или најавување на информацијата за еднозначната определеност на соодветната именска синтагма, односно информација дека именската синтагма има идентификуван референт. Понатаму, дативниот однос се сигнализира и со граматичкиот предлог *на*, а како средства за сигнализирање на падежните односи не изостануваат ниту показателите на референцијата. Говорителот / создавачот на текстот ги користи показателите на референцијата еднозначно да го информира адресатот за конкретните или апстрактните појави во стварноста, упатувајќи на учесниците (референтите на именските синтагми) во настаните што се случуваат надвор од јазичниот простор. Меѓутоа, со показателите на референцијалната функција може да се упатува и во рамките на јазичниот текст што оди во прилог на кохеренцијата, а со тоа и на топикализацијата на текстот. Па така, во овие истражувања заедно со линеаризацијата земена е предвид и референцијалната карак-

теристика на именската синтагма, како второ по хиерархија средство за изразување на старата и новата информација во македонскиот јазик.

Како што кажав, предмет на анализа е пишуваниот текст, така што истражувањето се врши со ексцерпција на примери од текстови кои му припаѓаат на уметничколитературниот, публицистичкиот и научниот функционален стил. Се обработуваат по 50 страни од секој роман, научно дело или дневни весници, а потоа се прави статистика која покажува по колку примери се пронајдени за немаркираниот редослед S-V-O и за секоја негова маркирана варијанта. Освен статистичкиот метод, пона-таму се применува и аналитичко-синтетичкиот метод со кој се покажува мотивацијата за одредени маркирани варијанти на S-V-O и употребата на сигналите на референцијалната функција, но се покажува и дистрибуцијата на средствата за репрезентација на старата и новата информација во различни функционални стилови.

Досега, како резултат на истражувањата на оваа тема имам објавено неколку статии под наслов:

- *Линеаризација и референцијална карактеристика на номинативните (субјектните) именски синтагми,*
- *Линеаризација и референцијална карактеристика на именските синтагми во акузативен однос,*
- *Местото на именските синтагми во дативен однос во македонската проста реченица,*
- *Линеаризација на именската синтагма во македонската проста реченица,*
- *Има ли разлики во слободниот редослед на зборовите во македонската и полската реченица?,*
- *Линеаризација на именските синтагми во простата реченица и во корелација со нивната референцијална карактеристика.*

Литература

Dalewska-Greń H., 1997, *Języki słowiańskie*, Warszawa.

Илиевски Хр. П., 1988, *Балканолошки лингвистички студии*, Скопје.

Миленковска С., 2002а, *Линеаризација и референцијална карактеристика на номинативните (субјектните) именски синтагми*, „Македонски јазик” LIII, с. 123–129.

Миленковска С., 2002б, *Линеаризација и референцијална карактеристика на именските синтагми во акузативен однос*, „Славистички студии” 10, с. 247–256.

- Миленковска С., 2007, *Има ли разлики во слободниот редослед на зборовите во македонската и полската реченица?*, „Зборник Матице српске за филологију и лингвистику” L, с. 517–520.
- Миленковска С., 2008а, *Местото на именските синтагми во дативен однос во македонската проста реченица*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici, Studia Slavica” XI, s. 141–149.
- Миленковска С., 2008b, *Линеаризација на именските синтагми во простата реченица и во корелација со нивната референцијална карактеристика*, „Studia Linguistica Polono-Meridianoslavica” 12–13, с. 155–166.
- Mindak J., 1990, *Językowa kategoria żywotności w polszczyźnie i słowiańszczyźnie na tle innych języków świata. Próba ujęcia typologicznego*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Topolińska Z., 1996, *Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” LII, s. 57–72.
- Тополињска З., 2002, *Балканското во граматичката структура на словенските балкански јазици*, „Прилози” XXVII, 1–2, с. 7–19.
- Тополињска З., 2008, *Полски~македонски*, „Граматичка конфронтација”, т. 8: *Развиток на граматичките категории*.
- Тополињска З., Панчевска А., Миленковска С., 2006, *Референцијална карактеристика на именската синтагма (ИС) наспрема нејзината функција и линеарна позиција во реченицата*, „Folia Philologica Macedono-Polonica” т. 6: *Материјали од Шестата македонско-полска научна конференција од областа на јазикот и литературата, Охрид 2002*, с. 88–92.

Linearization of NP in simple sentences in Macedonian compared with other Slavic languages

Summary

This article focuses on the possible marked variants of the unmarked word order SVO (Subject, Verb, Object) in simple sentences in Macedonian (as an analytic language) compared with simple sentences in the predominant part of the Slavic languages (with synthetic declension).

It also presents theories used as a basis for the analysis of the order of sentence components (represented by NPs), as well as methods applied in course of the collection and analysis of the relevant examples.

Słowa kluczowe: porządek słów, zdanie proste, język macedoński, języki słowiańskie, teorie, metody.

Key words: word order, simple sentence, Macedonian language, Slavic languages, theories, methods.